

J é z u s K r i s z t u s .

(Herford Brooke után.)

Ján. I. 4. „Őbenne vala az élet, és az élet vala az embereknek világossága.“

A vallásos gondolat tárgyai közt egy sincs, melyről örömeztőbb beszélnek, mint a Jézus Krisztusról. Ha különbözünk a többi egyházaktól az ő személyiségére nézve, de mindannyian úgy tekintünk rá, mint legfőbb *tanítóra*, és az emberiségnek általa nyújtott segély nagyságát tekintve, mint *idvezítőre*. A vallás minden problémáiban Krisztus a legfőbb tényező. Ha emberi oldalról fejtegetjük: Krisztusban az emberséget a vallási erő legmagasabb fokán találjuk. Ha isteni oldalról tekintjük: Krisztus élete és tanítása legtisztább és legnemesebb mindazok között, melyekben az isteninek nyilvánulása található. Erkölcsi és vallásos tekintetben fajunknak élén áll. A mint Dr. Martineau oly találóan mondja, vele kezdődött „az emberi életnek egy új kiadása,“ s 18 század alatt minden tiszta élet hozzá folyamodott, mint tápláló forráshoz.

Mindez a Krisztus személyét és munkáját, még mint történelmi tanulmányt is, mindig érdekessé teszi. De az ő munkája több s nagyobb ennél; az most is folyamatban van; annak ereje az ő személye iránti tiszteletben, s az evangéliumi Krisztus tanítása, szelleme és élete iránti tanítványi hűségben nyilvánkozik.

Ha a Krisztus személye iránti unitárius nézetet röviden leírni akarnám, csak annyit mondhatnék, hogy az „az evangéliumi Krisztus.“ A mivel az evangéliumok tele vannak, nem egyéb mint *élet* — a bámulandó jóság és szentség élete. Ez élet később annyira bámulatosnak s a közönséges emberi élet színvonalán felül állónak tünt fel, hogy valódi minősége felől

kérdések, viták keletkeztek, míg végre az orthodoxia arra a magyarázatra jött, hogy a Jézus Krisztus, valóságban, mindenható Isten. — E magyarázatot mi el nem fogadhatjuk. Szerintünk az: tévedés. Új fejtegetésekkel azonban nem állunk elő, hanem a hitformák magyarázatain túl visszamegyünk az evangéliumi Krisztusra. Hiszszük, hogy az evangéliumokban legközelebb jutunk Krisztushoz, amint ő az emberek között valóban élt, a milyennek látszott azok előtt, kik szavát hallották s arczára tekintettek. Ez az élet bocsátotta szét a ker. vallást. Ebben az evangéliumi Krisztusban van a kereszténység központi élő ereje.

De kérdezheti valaki, vajjon az evangéliumok elegendők-e arra, hogy azokból a Krisztus valódi életét és gondolkodását megtanuljuk? Szélesen elterjedt vélemény ugyanis, hogy a bibliai kritika magát az alapot is megingatta, bizonyítva, hogy az elbeszélések nem történelmi; hogy a főalak regéssé s legendaszerűvé lett, s hogy az egész nem egyéb, mint egy megbizhatlan, képzeleti rajz.

Ez azonban roppant tévedés. A kritika megszüntette a véleményt, hogy az evangéliumok ihletve vannak s csalhatatlan elbeszéléseket tartalmaznak; de nem érintette azt a tényt, hogy a négy evangélium, ha úgy olvassuk azt, mint bármely más régi életrajzot, a Jézus életéről, szelleméről s tanításairól oly képet ad, melyhez hasonlót a régi világ ránk maradt életrajzaiban hiában keresünk. Ha felteszszük is, hogy az evangéliumok nem a Jézus közvetlen követői által, hanem jóval később irattak: mindez nem változtatja meg a főbb tényeket, nem érinti történelmi valódiságát ama nagy alaknak, kinek hatása leiratlanul is tisztán és határozottan maradt fenn. A hosszú időközre s a hagyományok szaporodására nézve helyesen mondja Mill Stuart, hogy „a követők szájhagyománya elegendő a csodák keletkezésére . . . de a tanítványok vagy az áttértek közül ki lett volna képes feltalálni oly eszméket és tanításokat, s kiképzelni egy oly életet és jellemet, milyent az evangéliumok előnkbe tárnak?” Egészen igaz. A Krisztus felől a világ által alkotott minden nagyítás csak az akkori világnak a nagyságról alkotott eszményei szerint történhetett; ez eszmények azonban, a zsidók és pogányok közt, teljesen különböztek az evangéliumokban tényleg feltüntetett eszmény-

tól. A judaismus egy nagyszerű messiási alakot, a pogányság egy nagy hazafit vagy bölcsészt talált volna fel; de egyik sem alkothatta meg eszményét a názáreti Jézusnak, ki a kettő között kimagaslik, kinek élete és halála csalódás volt a zsidónak, s érthetetlen a pogánynak. De látjuk, hogy az eszményítő törekvés mily irányban működött. Jézust ama nagyszerű mennyei Krisztussá, amaz isteni lényé dicsőítette, a melyet a hitformákban találunk. Szerencsére, az istenítés annyira ment, hogy Jézus emberi életével alig foglalkoztak; ez utóbbit nem nagyították, és így van okunk elfogadni amaz emberi életet, mint főbb vonásaiban igazat; a Jézus alakját, mint „egyetlent, s mint elsőt ama magasztos szellemű emberek között, kikkel fajunk dicsekedhetik.“

Minő alak, minő élet az, a melyről az evangeliumok beszélnek! Csak futólag olvasva is, mily tiszta benyomást nyerünk egy szép életről, mely igaz istentudatban tündökölt; mely e tudatban szétjárt jót tevén gyöngéd szeretettel, és a mely szétjárván, a mély bölcsesség tanításait hagyta maga után a mennyei atyáról, az életről és a kötelességekről.

Közelebbről tekintve e vonások mind élénkebbek lesznek. Látni fogjuk amaz életet, amint kiindult, néhány évig működött, s aztán letűnt. Látni fogjuk amaz életnek körülményeit; az engesztelhetlen és puritán zsidó népet, amint egy nagy politikai Messiás után áhitozik; amint a zsidó hit diadalának régi próféciáit a zsidó hatalom győzelmének jóslatai gyanánt magyarázza. És előáll közöttük egy, a ki így szól: „népem, jer hozzám; az Ur az ő szellemét rám bocsátotta; Messiásává, fölkentjévé tett, hogy országának közeledését prédikáljam, s meghivjalak, hogy annak részeseivé legyetek!“ De az ország, melyet hirdetett, nem egy szerencsés zsidó forradalom volt, hanem az emberek csatlakozása a testvériségben, a mennyei Atya szeretetében, a komoly és munkás életben, sőt még az ellenségek szeretetében is. Mily bámulatos gondolat, ily eszméssel lépni föl annak, a ki a nép előtt csak egy ács fia, a názárethi Jézus volt! — Némelyek Krisztust egyszerűen amaz idők szülöttjének akarják tekinteni; de ez uton ő nem állhat elő. Az ő életének fő-gondolata ellenkezik korának nagy gondolataival, felül áll azokon.

Ama nemes gondolkozással lelkében, szétjárt ő a nép között, hirdetve Istennek azon országát, mely nem kíván lázadást és vért; mely közel van s tárva áll mindenkinek, gazdagnak vagy szegénynek, pogánynak vagy a sámariabelinek ép úgy, mint a zsidónak, — mindenkinek, a ki hiszen s bűneit megbánva, abba belép; mert ez ország *bennünk* van. Ez volt az isteni izenet, melyet ő hozott, hogy vigasztalja a bánatost, megmentse az elveszettet, s jobbá és boldogabbá tegye az emberi életet. Ezt hirdette ő mindenkinek és mindenütt. Nagyon szeretett a szegények lakaiba menni, de leült a pharizeusok asztalánál s a gyűlölt adószedők társaságában is. A nép nem értette ezt. „Ez az ember próféta, — mondák a pharizeusok — miért eszik és iszik, mint egy közönséges ember, sőt még a bűnösökkel is?” De Jézus csak ment tovább. Most a menyegzőkön vagy a gazdagok asztalánál látható; majd magános helyeken vándorol; majd a halász-csónakon vagy a hegyoldalon hajtja le fejét. Mindig rokonszenvvel van tele; sir a sírókkal; a kis gyermekeket karjaira véve megáldja; szánakozik a betegeken és szegényeken; nagy gondolatait, mély jelentésű szavait mindenütt szétárasztja, most egyszerűen beszélgetve, fejtegetve, majd villámokat szórva.

„És a köznép őt örömmel hallgatta.“ A nép, úgy látszik, egy perczig sem mondott le a reményről, hogy Jézus előbb vagy később, mint nagy nemzeti vezető fog fellépni, s ezért szívesen hallgatta bölcs, őszinte és megható tanításait. És mily buzgón csoportosultak körüle! Mikor a hir elterjedt, hogy a názárethi Jézus a szomszédságban van: a földmives odahagyta földjét, a munkás a mezőt és a szőlőt; az anya elfeledte házi gondjait s gyermekét fölragadva indult, hogy hallja a próféta ajkáról az áldás szavait; sánták és vakok, sőt a gyermekek is hozzá igyekeztek, versenyezve, hogy szavát hallhassák s ha lehetséges, ruháját érinthessék.

És Jézus folytatta útját. Sohasem szünt meg hirdetni ama mindenekre szóló szellemi áldást, melylyel a nép régi messiási álmait helyettesíteni akarta. Egyszer a nép reá akarta birni őt, hogy ez álmokat valósítsa s királylyá kiáltotta; de ő elment s elrejtette magát. E tény által a nép érzülete némileg meghidegült; mi közben a papi párt, mely eleitől fogva gyűlölte, támadásaiban mind merészebbé lett. De ő folytatta mun-

káját, bár látta, hogy az halálhoz vezet. És így, nagy aggodalommal a népért, melyet megmenteni ohajtott, nagy imádkozással, hogy Isten akarata, ha lehetséges, megváltozzék, s mindezek felett erős hittel és bizalommal, fölvette a keresztet, melyen emberszeretetének világossága örök fénynyé változott.

Ez az evangéliumok Krisztusa. Csak egyszerű vázlata ama nagy életnek; csak külalakja ama nagy erkölcsi és szellemi vonásoknak, melyekhez kritika nem fér. És mégis minő élet az! Nem csoda, ha sok ember zavarba jött fölötte. Nem csoda, hogy, midőn e történet a megtestesülés és félistenség eszméjével ismerős pogány népek közt elterjedt: önként támasztotta e gondolatot, „istennek kellett lennie.“ De az eszme fejlődésének története, a hitformák alkotásának módja s eredményei egyaránt bizonyítják, hogy mindez tévedés volt. Meg vagyok győződve, hogy minél inkább tanulmányozzák az emberek Krisztusnak valódi életét, annál inkább visszatérnek az ő tiszta emberségére; mert annál inkább fogják érezni ugyan azt a benyomást, melyet tényleg éreztek azok, kik vele jártak és társalogtak. Az a Krisztusélet, a melyről olvasva orthodox barátaink azt mondják, hogy Isten élete volt, — azoknak, kik tanúi voltak s a kik látták azt a maga fényében, ily gondolatot soha se juttatott eszökbe. Ez mind későbbi gondolat. Még azok is, kik őt valóban Istennek tartják, megengedik, hogy az ő kortársai semmit sem tudtak erről; mert kortársai előtt ő egyszerűen „Jézus“ volt, „a názárethi próféta.“ Még egy oly író is, mint Gladstone Vilmos, egyike korunk tudósainak, az orthodox egyház tagja, ki más források nyomán hiszi, hogy Krisztus Isten volt — őszintén megengedi, hogy Jézus a körülötte levők előtt pusztán embernek látszott. Ő így szól: „általában úgy látszik, hogy Urunk személye a közönséges hallgatók és szemlélők előtt egyszerűen úgy tűnt föl, mint egy, a legjobb és legszentebb szolgálatban működő emberé stb.“ Igaz, hogy Gladstone szerint, csak a kor gyarlósága s keménysége volt oka annak, hogy Krisztus teljesen nem jelentette ki magát; de a fontos tény épen az, hogy a Jézus kortársai semmit se tudtak az ő istenségéről. Ezt nem csak egyes tételek bizonyítják, hanem az egész evangéliumi leírás. Saját családja is azt gondolta s mondá, hogy „eszétől eltávozott“ s „az ő atyjafiai eljövénnek, hogy megfognák őtet“ (Márk 3. 31).

A tanítványok bizonyára semmit sem tudtak az ő isten-voltáról, különben Judás el nem árulta, Péter meg nem tagadta s a többiek el nem hagyták volna. Sőt századokkal később is, midőn istensége már hittétellé volt emelve, a theologusok folyton foglalkoztak a kérdéssel: miért nem volt e nagy igazság (az ő istensége) már életében köztudatra hozva? Maga Athanasius így szól: „a zsidók annyira meg voltak győződve arról, hogy a messiás csak 'egy hozzájuk hasonló ember lehet, hogy az apostoloknak óvatosaknak kellett lenniök a Krisztus istensége tanának terjesztésében.“ Némely szent atyák még különösebb magyarázatot adnak; pl. Ignatius szerint, titokban tartott e tan azért, hogy az ördög meg ne tudja; mert — mások szerint — ha az ördög megtudta volna, megakadályozta volna a zsidóknál a Krisztus megfeszítettését, és így az idvezítés munkájának terve füstbe ment volna. Mind e magyarázat nem sokat ér; a tény ténynek marad, t. i. hogy az az élet, mely oly emberfelettinek látszik, hogy későbbi korok csak az istenség eszméjével tudták magyarázni — az az élet azokban, kik valódiságának s dicsőségének szemtanui voltak, ily gondolatot soha sem ébresztett.

Némelyek azt mondják, hogy ez később lett kijelentve. Szeretném tudni: mikor. Mert e kijelentésnek, hogy t. i. Jézus valóságos isten volt, oly meglepőnek s bámulandónak kellett lennie a követők és a zsidók előtt, hogy az külső bizonyíték nélkül nem maradhatott. S ha a Krisztus isten-volta oly fontos hittétel a keresztények előtt: ugy annak tisztán, hatásan és teljes komolysággal kellett volna predikáltatnia. — Ámde mit találunk? Tekintsünk ama nagyobb alkalmakra, midőn az apostolok nem csak érintve, hanem egész erővel és határozottsággal predikálják az evangeliumot; amaz alkalmakra, midőn a mesterre leginkább hivatkoznak, — lássuk hogyan teszik ezt? Lássuk, mi van mondva például amaz első pünkösztkor (Csel. II.): „A názárethi Jézus, ama *férfit* stb.“ Vagy vegyük a Pál által Antiochiában leirt Krisztust, hogyan végzi a leírást: „legyen tudtotokra, atyámfiai, hogy e férfit által hirdettetik nektek a bünöknek bocsánatja.“ Vagy lássuk Pált Athénben a bölcsészek előtt. Itt nem volt szükség „óvatosságra;“ ellenkezőleg, elég ok lett volna Krisztust, mint Istent, predikálni. De az „ismeretlen isten,“ a kit Pál predikál, nem más, mint a

„Mindenható;“ a Krisztusról pedig így kezd szólani: „mivel-hogy rendelt Isten egy napot, melyen igazán megitéli e földnek kerekességét ama *férfin* által stb.“

Vannak még esetek, melyekben, ha Krisztus isten volt, ezt alig lehetett volna említés nélkül hagyni. Ugyanis néha *birónak*, néha *közbenjárónak*, néha *megváltónak* van nevezve. Sokan azt állítják, hogy ez elhivatásokat Jézus csak az ő istenléte által teljesíthette. E czélból azt mondják, hogy neki kettős természete volt — emberi természet, mely által „ember fia“ volt, és isteni természet, mely „Isten fiává“ tette. Ha ez így volna, akkor e megkülönböztetésnek az Új-Testamentumban némi nyomaira akadnánk; akkor a közönséges emberi dolgok az „embernek“ vagy az „ember fiának“, a magasabb s fenségesebbek pedig az „isten fiának“ lennének tulajdonitva. De ily megkülönböztetés nyomai nem találhatók. Midőn Pál róla, mint hatalmas Biróról beszél, *férfinak* mondja; a bűnök megbocsátása is ama *férfin* által történik. — Különösen a *közbenjáróra* és *megváltóra* vonatkozólag — az értelmet félre magyarázva — állítják orthodox testvéreink azt, hogy Krisztus csak mint Isten válthat meg és idvezíthet; és mégis azon egyetlen alkalommal, midőn Pál erről beszél, így szól: „egy a közbenjáró Isten és ember között, az *ember* Krisztus Jézus.“ — Nem mondom, hogy e kifejezések a Jézusnak csak ember-voltát bizonyítják; de midőn úgy találjuk, hogy az evangelium legmagasztosabb hirdetései se említik amaz ünnepélyes és meglepő tételt, hogy a Krisztus isten volt; midőn úgy találjuk, hogy nagy munkájának legfenségesebb részei az ő emberségével összeköttetésben vannak említve; midőn úgy találjuk, hogy az ő istenségéről való tan, melyet sokan oly fontosnak tartanak, sehol sincs tisztán és határozottan állítva: bizonyára igazunk van, ha azt későbbi gondolatnak, a dicsőítő tisztelet s istenítő speculatiók kifolyásának tekintjük.

Midőn azonban Krisztust, természetére nézve, embernek mondjuk, hozzá adjuk azt is, hogy oly isteni szellemtől volt áthatva, mely őt másokon felül emelte. Az isteni és az emberi élet egymással érintkezésben, közlekedésben vannak, csak hogy különböző mértékben; s nekem úgy tetszik, hogy ez összeköttetés Krisztusban a legnagyobb mértékben nyilvánult. Ebben találom titkát a Krisztus ama kifejezéseinek, melyekben isten-

ről való tudatosságát s közeli összeköttetését említi, valamint ama ténynek is, hogy tanítványait is, hasonló kifejezésekkel, ugyanennek keresésére buzdítja. Egyfelől így szól: „a szavakat, melyeket mondok, nem magamtól mondom;” másfelől követőit a beszédben való bátorságért Istenhez utalva, mondja: „mert nem ti vagytok az, a ki beszél, hanem a ti Atyátok szelleme beszél bennetek. — Egyfelől azt mondja, hogy az Atyának lelke lakozik benne; másfelől híveit biztosítja: „Ő veletek lakozik, s bennetek fog lenni.” Egyfelől kimondja a magasztos nyilatkozatot: „én és az Atyám egyek vagyunk,” másfelől az Atyához könyörögve kéri: „hogy ők egyek legyenek, miképen mi egy vagyunk; én őbennök, és te énbennem, hogy legyenek tökéletesek mind egyetemben.” — Így értették ezt az apostolok is; mesterük életének magasztosultságában találták meg azt, a mire minden ker. életnek áhitoznia kell. Sőt Pál apostol még merészebben szól a Krisztusról: „őbenne lakozik az Istenségnek egész teljessége testileg.” Ily kifejezést hallva, mi modern hidegvérű keresztények azt mondanók, hogy *emberről* így szólani nem lehet; és mégis úgy találjuk, hogy Pál hasonló kifejezéssel fordult az efézusiakhoz: „hogy legyetek betöltve Istennek egész teljességével.” — Meg kell vallanunk, hogy nem értünk minden szót, melylyel Jézus az Istennel való életét kifejezi, mert evégre magunknak kell Istenhez közelednünk; de egy megdönthetetlen tény áll előttünk az evangéliumban, t. i. hogy Krisztus, az ő élete, isten- és emberszeretete által „nekünk példát hagyott,” és a példaadás bátoríthat s előre segíthet amaz igaz emberi életre, mely az idvesség lényege.

Ha némileg sikerült feltüntetnem a Jézus Krisztusnak mélyen megható hatalmát az evageliumok szerint: ugy könnyebben érthető lesz mindaz, a mit munkája felől mondani akarok. Mert tán nem fogja kisebbíteni nagy munkáját, ha azt mondom, hogy mi azt teljesen erkölcsi és vallásos munkának tekintjük, melynek az emberi szivekre befolyása van. Mi nem osztozhatunk orthodox barátaink azon véleményében, hogy Krisztus meghalt, mint az ember helyettese; hogy az ő kereszten való halála megváltotta az emberiséget a pokoltól s hogy az ő vére az Istennek haragját engeszteli. Szerintünk mindez csak felforgathatja s érthetlenné teszi a Krisztus szép

életét s nagyszerű munkáját és halálát. Isten soha sem kívánt ily kiengeszteltetést. Nem, hogy az Istent az emberhez, hanem hogy az embert az Istenhez térítse és vezesse — ezért élt és halt meg a Krisztus. Istennek soha sem volt szüksége „elégételre.“ Egyetlen dolog, mit Isten kíván, az, hogy gyermekei, elhagyva a bűnt, jobbakká legyenek. Ez volt a Krisztus célja is — megmutatni az emberek előtt Istennek végtelen szeretetét, mely megtérésre vár; fölébreszteni a lelkiismeretet; terjeszteni a jónak és igaznak szeretetét; jobbitani s boldogítani az emberiséget; felmutatni tisztábban az emberi rendeltetést és kötelelességeket.

Ezt tette ő, s ezt teszi ma is az ő tanításai és szelleme által. A századok folyamán, habár az egyház theológiája egy megdicsőült mennyei Krisztust állított az emberek tekintete elé: ama szétjáró és jóltevő földi Krisztusnak gondolata még sem halt ki teljesen, hanem élt és hatott. Midőn a ker. egyházban a valódi Krisztusnak már csak a neve volt fentartva: e név a maga eredeti jelentőségében elég volt arra, hogy minden reformatornak erőt kölcsönözzön. E név és a tény, hogy az egyház a Krisztuson alapszik: volt folytonos megmentője és felújítója a ker. vallás hatalmának. A midőn látjuk, hogy az emberek visszatérnek, nem arra, a mit Wesley hirdetett vagy Calvin tanított, nem arra, amit a conciliumok határoztak vagy az atyák irtak, sőt nem is arra, amit az apostolok beszéltek, hanem arra, a mit Jézus mondott és a mint élt: biztosok lehetünk, hogy valódi és egyszerű hitre, s tiszta, gyakorlati életre térnek vissza. Mert a Krisztus ma is segíti az embereket. Tanításai és szelleme erősítik a nemes érzelmeket; visszautasítják az önzést, a haragot, a látszatot; elannyira, hogy azok is, kik a ker. vallást elvethetőnek vélik: a személyes Jézusról mély tisztelettel szólnak.

Azonban a Krisztusban még többet is találunk. Az ő szép jelleme egymagában aligha biztosította volna számára amaz első helyet, melyet ő a világ legtisztább vallásos életében, mint vezető, elfoglal. Ez étellel összekötve ott vannak az ő nagy, széles, elévülhetlen eszméi és elvei. Tanítva, hogy az Isten minden embernek mennyei Atyja; hogy az emberek, mint testvérek, kölcsönös szeretetre s testvéries kötelelességekre vannak utalva; hogy a vallás szolgálata nem a tiszteletformák-

ban, hanem a szeretetben és a szív kegyességében nyilatkozik, — ezeket tanítva, Jézus egy általános, *egyetemes vallást* hirdetett. Lettek legyen ez eszmék egészen újak vagy régiek: tény az, hogy ő azokat oly tisztán, érthetően és erőteljesen mutatta be, mint előtte senki; tény az, hogy a vallást egy szélesebb, erősebb és biztosabb alapra fektette, melyen megállhat rendületlenül.

Midőn Pál Jézust alapnak, szegletkőnek nevezi, nagyon találó hasonlattal él. Ha egy épületnek alapot akarunk rakni, valami szilárdra és egyenesre van szükségünk, melyre építeni lehet. Ez alap azonban nem a legmélyebb, nem feneke az összes dolgoknak, mert ezen alul ott vannak még a földnek rétegei mindenféle nemből, tömöttebb vagy lazább minőségben, a homoktól a szikláig. De mégsem ásunk le a föld közepéig, ha házat építünk; hanem lerakjuk az alapot közel a felszínhez kemény kövekből, melyek szintén a földnek alkotó elemeihez tartoznak, és így tovább. A vallásos életben is ugyanily alapra van szükségünk; ez pedig nem más, mint az emberi természet, az isteni és szellemi valódiságok érzete, mely az emberiség életébe s gondolkozásába mintegy beleszőve lenni látszik. E vallásos természetet mindenhol feltaláljuk, ép úgy mint a földet alattunk. Azt hiszem, hogy ez a vallásnak teljesen szilárd alapja, melyből folytonosan nőtt és nőni fog. De mégis a vallás felőli gondolatainknak gyakorlati összerakása végett egy kissé bővebben meghatározott alapra van szükségünk. Az emberiség vallásos öntudata, mint a föld rétegei, különböző állományu s nem könnyen építhetünk reá. Nem térhetünk mindig vissza az ember egyetemes öntudatára, a gondolat és hit első elemeitől kezdve az érvelést. Mély theologiai vizsgálódás közben az emberi természet mélyére hatolunk, de a mindennapi élő gondolatért valamely gyakorlatibb dologra van szükségünk. Ezt pedig megtalálhatjuk a Krisztus szellemében és tanításában. Az ember vallásos természete Krisztusban a legteljesebb fokra jutott. Nem tartozik a dologra: mikép. Akár úgy tekintsük a Krisztus életét mint az ember szellemi fejlődésének legszebb virágát, akár úgy mint az isteni ihletés legfényesebb befolyását: megállanak a tények, t. i. az isteni realitások tudata a Krisztusban; az Isten atyaságának, közelségének és szeretetének érzete; a halhatat-

lan szellemi élet gondolata; az emberi kötelesség elveinek fölismérése, s az élet legbensőbb igazságának tiszta látása, oly mértékben, mint soha azelőtt, sem azután. Krisztus hitte, hogy az ő küldetésének célja az embereknek mindezt megtanítani, s tanította és élte is oly egyszerűséggel, tisztasággal és tekintélylyel, amely az általa tanított és élt vallást mind tisztábbá, erősebbé és terjedtebbé tette. A vallásos gondolat és emberi kötelesség nagy alapigazságai új kiindulást nyertek a Krisztus után. Igaz, hogy az emberek beépítették azokat a gondolkozás, a hitformák és külsőségek különböző épületeivel; de a régi alap az Uj-Testamentum Krisztusában mindig megtalálható. Ez alapnak értékét és becsét a korok meg nem gyengítették. Oly igaz és erős az ma, mint volt a multban. Gyakran le kell ásnunk az emberi természet végső tényeihez, látni ohajtva, hogy mely alapon áll a Krisztus; de mindezen mélyebb vizsgálódásokból, minden más népek s nagy tanítók vallásos gondolataiból, az egyházak rendszereiből, újra visszatérünk, megerősödve a tudatban, hogy a vallás valódiságai a Krisztus szellemében és tanításában egy széles és mozdulatlan alapon állanak, melyen, mint kősziklán, mi is megállhatunk.

Meg kell még jegyeznem, hogy a mily alapot és támaszt keresünk és találunk a vallást illetőleg Krisztusban: ehez hasonlót keresünk s fogadunk el az életnek más ágai-ban is. A gondolkozásnak, a tudománynak és cselekvésnek minden ága megkivánja, hogy az alapelemekhez lehatoljunk; de ezt még sem mindig tesszük. Megteszszük olykor-olykor tán bölcsészeti vizsgálódás kedvéért, de nem az életnek gyakorlati céljaiért. A tanulás és cselekvés minden ágában gyakorlatilag csak annyit teszünk, hogy elfagadunk valamely tiszta és szilárd alapot, melyet a mult idők nagy gondolkozója letett, s aztán építünk rá. Mert minden ágban van bizonyos erős és szilárd alap letéve. Mi az alapja például a nemzetgazdászatnak? Shmith Ádám nagy munkája. Mi az alapja a geometriának? Euklides kis műve, mely már a Krisztus előtti idők óta gyakorlati alapja volt a geometriai tanulmányoknak. S ha Eukides valamely bámulója a Pál apostol szavait használva, így szólott volna „senki sem tehet le másalapot a matematikában, mint a melyet Euklides letett“ — kétségen kívül, nagyon merésznek és elhamarkodottnak tünt volna fel az álli-

tás, — és mégis igaznak, ténynek bizonyult. Ama mű alapja lett a geometriai tudománynak mintegy 300 évvel hosszabb ideig mint a kereszténység időtartama, és ma is fennáll; ma is gyakorlati kiindulópont e tekintetben; áll mint egy szikla; s minden tanítvány hálát érez a nagy tanító iránt, ki, habár új igazságot nem állított fel, s csak a dolgok némely örök viszonyait állapította meg, de tette ezt oly tisztán és világosan, hogy azt az idő el nem homályosíthatja.

Miért ne nézhetnénk mi is a vallásos gondolkozás tiszta megalapításért csaknem ily messzire vissza? Életünk mysteriuma, láthatlan viszonyai és minőségei sokkal magasabb feladatot tűznek előnkbe, mint a szögek és körök viszonyai. Jézus pedig a hit és kötelesség nagy realitását ép oly tiszta világításba s oly solid alapra helyezte, mint az ó-világ mathematicusa a vonalak, szögek és körök viszonyait. A hegyi beszédnek vagy a jó samaritan parabolájának igazságai ép oly egyetemesen el vannak fogadva, mint Euklides axiomái!

Es már ez és ilyen az a gyakorlati alap és segély, melyre szükségünk van saját gyengeségünkben és ítéletünk bizonytalansága miatt. Vannak órák, melyekben Isten, kötelesség és halhatatlanság tisztán és világosan állanak lelkünk előtt. Magunk érezzük azokat, idegen segély nélkül. Tán, ha szivünket a hitnek megállapított formái közé szoríthatnók, sem segítőre nem szorulnánk, sem oly messze vissza nem tekintenénk. De ezt nem tehetjük. Nem, mert vannak más órák, midőn minden homályosnak és bizonytalannak látszik; a kétség hideg árnyékai vannak fölöttünk, vagy néha a bűn s a bűnös érzet köde borítja a dolgokat előttünk. Melyik az igazság, melyik felel meg a valóságnak? — a fényesebb órák boldog hite-e, vagy a sötétebbek titkos homálya? Ilyenkor érzem én, mennyire jó és boldogító visszamenni az életnek Jézus által hirdett szavaira. Midőn mindenütt sötétség, ott világosság van. Nem mondom, hogy ott mindent megtalálunk s az életnek minden kérdéseire kész feleletet kapunk. Krisztus nem az egész épület, hanem csak az alap. Az iskolák speculatioi, a hitformák roskadozó alkotásai s személyes hitünk ingadozásai közben, csak *itt* van szilárd alap; itt vannak a hit és kötelesség nagy alapkövei; az istenről táplált gondolat, az örökélet reménye, egyszerűséggel és erővel teljes szavakba foglalva, s

egy, a földön legtökéletesebb élet által feltüntetve. Ez „élet az emberek világossága.“ A századokon át szól hozzánk a hívó szózat, nem hogy imádjuk, hanem hogy kövessük őt. „Jöjjetek énhozzám, kik megfáradtatok és megvagytok terhelve, én megnyugtatlak titeket!“ S amaz igaz órákban szívünk visszakiált: „Uram, kihez mennék? Örök életnek beszéde van tenálad.“

